

Op weg naar een humanere en effectievere detentie: De invloed van detentie-ervaringen op gedrag tijdens detentie en recidive na vrijlating

Sancties 2025/20

1. Inleiding

Detentie speelt een centrale rol in ons strafrechtstelsel. Op een gemiddelde dag zitten in Nederland ongeveer 9.000 mensen in een penitentiaire inrichting (PI), merendeels in het kader van voorlopige hechtenis of een gevangenisstraf.² Het onderzoeken van hun ervaringen helpt ons beter te begrijpen hoe zij de omstandigheden tijdens detentie beleven en welke factoren bijdragen aan een menselijkere uitvoering van gevangenisstraffen. Daarnaast is het van groot belang om te onderzoeken wat bijdraagt aan het voorkomen van wangedrag en geweld binnen penitentiaire inrichtingen. Een dergelijke aanpak kan niet alleen de veiligheid verbeteren, maar ook helpen om gedetineerden vrijwillig de regels te laten naleven.³ Verder is een van de doelen van detentie het voorkomen van recidive na vrijlating. Toch blijft het moeilijk om dit doel te bereiken. Bijna 50% van de vrijgelaten gevangenen wordt binnen twee jaar opnieuw veroordeeld.⁴ Dit benadrukt de noodzaak om te begrijpen of, en hoe, detentie effectief kan bijdragen aan het verminderen van recidive na vrijlating. Deze drie thema's – detentie-ervaringen, wangedrag en recidive – stonden centraal in het promotieonderzoek waarop deze bijdrage is gebaseerd.⁵

Het onderzoek bestond uit vier studies. Deelstudie 1 richtte zich op de effecten van detentie, met specifieke aandacht voor de invloed van ervaren strafzwaarte en ervaren rechtvaardige bejegening op wangedrag tijdens detentie en op recidive na vrijlating. Deelstudie 2 onderzocht de effecten van disciplinaire straffen tijdens detentie op de bereidheid van gedetineerden om regels na te leven en minder wangedrag te vertonen, met speciale aandacht voor de zwaarte van deze straffen en de manier waarop personeelsleden in de inrichting (PIW'ers) gedetineerden behandelen. Daarnaast is in deelstudies 3 en 4 onderzocht hoe gedetineerden detentie ervaren en welke factoren van invloed zijn op ervaren strafzwaarte en ervaren bejegening door PIW'ers. Deze inzichten droegen bij aan een beter begrip van de factoren die de ervaren strafzwaarte en de ervaren rechtvaardige bejegening door gevangenisbewaarders beïnvloeden.

De rest van deze bijdrage is als volgt opgebouwd. In § 2 volgt een korte uitleg van de criminologische theorieën die centraal staan in dit onderzoek en een korte samenvatting van eerder onderzoek. Daarna worden in § 3 de doelstellingen en onderzoeksvragen geïntroduceerd. In § 4 worden de gebruikte data en methoden besproken. In § 5 volgt een samenvatting van de bevindingen uit de deelstudies en in § 6 volgen de conclusies en aanbevelingen voor toekomstig onderzoek, beleid en de praktijk.

-
- 1 Dr. F.M. (Franziska) Yasrebi-de Kom (<https://orcid.org/0000-0003-0474-6072>) werkt als onderzoekster bij het Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving (NSCR); Postbus 71304, 1008 BH Amsterdam, The Netherlands. Contact via: fyasrebi@nscr.nl.
 - 2 DJI Ministerie van Justitie en Veiligheid, *Infographic Gevangeniswezen 2024* (d.d. 29 mei 2024). Te downloaden via: www.dji.nl/documenten/publicaties/2023/05/30/infographic-gevangeniswezen.
 - 3 Brief van de minister voor Rechtsbescherming d.d. 30 november 2023, *Kamerstukken II 2023/24*, 24 587, nr. 926.
 - 4 Onder andere: M.L. Berghuis, *Recidive onder ex-gedeteneerde volwassenen en jeugdigen*, Den Haag: WODC, 2023.
 - 5 F.M. Yasrebi, *Perceptions of Sanctions and their Effects: The Joint Effects of Subjective Sanction Severity and Perceived Procedural Justice on in-Prison Misconduct and Reoffending* (proefschrift VU Amsterdam), 2025 (doi.org/10.5463/thesis.1036).

2. Theorie en voorgaand onderzoek

2.1 Afschrikkingstheorie

Volgens de afschrikkingstheorie maken mensen een afweging tussen de voor- en nadelen van hun keuzes. De theorie stelt dat mensen minder geneigd zijn om wangedrag te herhalen of opnieuw een misdrijf te plegen als de straf voor dat gedrag zwaarder is.⁶ Hieruit volgt dat het zwaarder bestraffen van wangedrag tijdens detentie, bijvoorbeeld door disciplinaire segregatie, het herhalen van wangedrag meer zou afschrikken dan een mildere disciplinaire maatregel. Eenzelfde effect wordt ook verwacht bij het strafrechtelijk reageren op misdrijven. Het opleggen van een zwaardere straf zou recidive beter voorkomen vanwege een grotere afschrikwekkende werking dan een mildere straf.

Eerder onderzoek laat echter zien dat zwaardere straffen in vergelijking met mildere straffen niet sterker afschrikken van het herhalen van wangedrag tijdens detentie of het plegen van recidive na vrijlating en zelfs licht criminogene effecten kunnen hebben (dat wil zeggen, de kans op recidive juist verhogen in plaats van verlagen).⁷ De meeste studies onderzochten de afschrikkingstheorie door de effecten van straffen die 'objectief' zwaarder lijken te vergelijken met straffen die 'objectief' milder lijken (bijvoorbeeld detentie versus een taakstraf). Echter, objectief zwaardere straffen zullen waarschijnlijk alleen afschrikken als deze ook daadwerkelijk als zwaarder worden ervaren.⁸ Het effect van ervaren strafzwaarte op wangedrag tijdens detentie en recidive na vrijlating is echter nog niet vaak onderzocht.

2.2 Procedurele rechtvaardigheidstheorie

Een ander idee over hoe wangedrag tijdens en recidive na detentie zou kunnen worden verminderd, komt voort uit de *procedurele rechtvaardigheidstheorie*.⁹ Volgens deze theorie zullen personen die zich op een procedureel rechtvaardige manier behandeld voelen door strafrechtactoren (dat wil zeggen, hun bejegening als eerlijk, oprecht, respectvol, onpartijdig en ethisch ervaren), vrijwillig de regels naleven. Hieruit volgt dat gedetineerden die zich rechtvaardig bejegend voelen door PIW'ers minder wangedrag tijdens detentie zouden moeten vertonen dan personen die hun bejegening als onrechtvaardig ervaren. Eenzelfde effect zou mogelijk ook optreden voor gedrag op de langere termijn zoals recidive na vrijlating.

Enkele onderzoeken die gebaseerd zijn op landelijke longitudinale vragenlijst gegevens en administratieve gegevens in de Nederlandse gevangeniscontext lieten zien dat gedetineerden die zich procedureel rechtvaardig behandeld voelen minder wangedrag en recidive vertonen dan degenen die zich niet procedureel rechtvaardig behandeld voelen.¹⁰ Op basis van een recente internationale scoping review moet echter worden geconcludeerd dat er

6 R. Apel & D.S. Nagin, 'Perceptual deterrence.' in: W. Bernasco, J.L. van Gelder & H. Elffers (red.), *The Oxford Handbooks in Criminology and Criminal Justice. The Oxford Handbook of Offender Decision Making*, Oxford University Press 2017, p. 121-140.

7 J.W. Lucas & M.A. Jones, 'An analysis of the deterrent effects of disciplinary segregation on institutional rule violation rates.' *Criminal Justice Policy Review* 2019, 30(5), p. 765-787. (doi.org/10.1177/0887403417699930); D.M. Petrich e.a., 'Custodial sanctions and reoffending: A meta-analytic review', *Crime and Justice* 2021, p. 50 (doi.org/10.1086/715100).

8 R. Apel & D.S. Nagin, 'Perceptual deterrence.' in: W. Bernasco, J.L. van Gelder & H. Elffers (red.), *The Oxford Handbooks in Criminology and Criminal Justice. The Oxford Handbook of Offender Decision Making*, Oxford University Press 2017, p. 121-140.

9 Onder andere: T.R. Tyler, 'The psychology of legitimacy: A relational perspective on voluntary deference to authorities', *Personality and Social Psychology Review* 1997, 1(4), p. 323-345 (doi.org/10.1207/s15327957pspr0104_4).

10 Onder andere: M. van Hall e.a., 'Procedurele rechtvaardigheid in de strafrechtketen. Empirisch onderzoek naar de gevolgen van de door (ex-)gedetineerden ervaren bejegening', *Sancties* 2024/48.

slechts beperkt bewijs voor dergelijke gewenste effecten is.¹¹ Procedurele rechtvaardigheid lijkt vooral de minder ernstige regelovertredingen te voorkomen. Gewelddadig wangedrag tijdens detentie en recidive na detentie lijken daarentegen niet te verminderen wanneer gedetineerden zich rechtvaardiger behandeld voelen.

2.3 De samenhang van strafzwaarte en rechtvaardige bejegening

In bovenstaande zijn twee theorieën geïntroduceerd die voorspellen hoe straffen (dat wil zeggen, disciplinaire segregatie tijdens detentie en detentie *an sich*) wangedrag tijdens detentie en recidive na vrijlating zouden kunnen verminderen. Vaak zijn beide theorieën afzonderlijk getoetst. Er zijn echter aanwijzingen dat de impact van zwaardere straffen op daaropvolgend gedrag afhankelijk kan zijn van de mate waarin sanctionerende autoriteiten als procedureel rechtvaardig worden ervaren.¹² Op basis daarvan ontstaat de hypothese dat zwaardere straffen kunnen afschrikken van daaropvolgend wangedrag tijdens detentie en recidive na vrijlating, maar alleen als de gestrafte het gevoel heeft rechtvaardig behandeld te worden door sanctionerende autoriteiten.

Daarnaast lijken ervaren strafzwaarte en ervaren procedurele rechtvaardigheid ten minste gedeeltelijk met elkaar samen te hangen.¹³ Als PIW'ers op een respectvolle manier omgaan met gedetineerden, werd de detentie als minder zwaar ervaren. Andersom werd tijd in detentie als zwaarder ervaren als PIW'ers autoritair en dreigend overkwamen. Daardoor is het lastig om de ervaren strafzwaarte los te zien van de bejegening door sanctionerende autoriteiten.

3. Doelstellingen en onderzoeksvragen

Op basis van de bevindingen van eerder onderzoek wordt verwacht dat ervaren strafzwaarte en rechtvaardig ervaren bejegening samenhangen, en dat ook hun effecten met elkaar samenhangen. Daarom wordt verondersteld dat het *gezamenlijk bestuderen* van beide factoren waarschijnlijk zal bijdragen aan een beter begrip van hoe detentie wordt ervaren en hoe deze ervaringen wangedrag tijdens detentie en recidive na vrijlating van gedetineerden beïnvloeden. Het eerste doel van dit promotieonderzoek was dan ook om de gezamenlijke effecten van ervaren strafzwaarte en ervaren procedurele rechtvaardigheid op gedrag tijdens en na detentie te onderzoeken. Hierbij stonden onderstaande vier onderzoeksvragen centraal:

1. Wat is het effect van detentie en dan specifiek van de ervaren strafzwaarte op wangedrag van gedetineerden tijdens detentie?
2. Wat is het effect van detentie en dan specifiek van de ervaren strafzwaarte op recidive na vrijlating?
3. Wat is het effect van disciplinaire straffen *tijdens* detentie en dan specifiek van strafzwaarte en rechtvaardige bejegening door PIW'ers op de intenties van gedetineerden om institutionele regels op te volgen dan wel wangedrag te vertonen?
4. Wat is de invloed van (ervaren) rechtvaardige bejegening door PIW'ers op het mogelijke effect van (ervaren) strafzwaarte op zowel wangedrag tijdens als recidive na vrijlating?

11 C. Ryan & M. Bergin, 'Procedural justice and legitimacy in prisons: A review of extant empirical literature', *Criminal Justice and Behavior* 2022, 49(2), p. 143-163 (doi.org/10.1177/00938548211053367).

12 M.B. Augustyn & J.T. Ward, 'Exploring the sanction-crime relationship through a lens of procedural justice', *Journal of Criminal Justice* 2015, 43(6), p. 470-479 (doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2015.10.001).

13 E.F.J.C. van Ginneken e.a., 'Unhappy staff, unhappy prisoners? The relation between work climate and prison climate in Dutch prisons', *Criminology - The Online Journal* 2020, 2, p. 182-200.

Ten tweede beoogde dit project te achterhalen hoe detentie wordt ervaren, met een bijzondere belangstelling voor de potentiële onderlinge relatie tussen de ervaren strafzwaarte en de ervaren procedurele rechtvaardigheid van gedetineerden door PIW'ers. Hierbij stonden onderstaande twee onderzoeksvragen centraal.

1. Hoe wordt detentie ervaren in termen van zwaarte en hoe rechtvaardig voelen gedetineerden zich door PIW'ers behandeld?
2. Welke factoren zijn van invloed op deze ervaringen?

4. **Onderzoeksgegevens en methode**

Om deze twee doelstellingen te bereiken werden vier verschillende methodologisch sterke deelonderzoeken gecombineerd. Voor deze onderzoeken is gebruik gemaakt van landelijke longitudinale observatiegegevens en administratieve gegevens uit het Prison Project (n = 1.904), interviewgegevens (n = 25) en gegevens uit een vignetexperiment (n = 313) onder (ex-)gedetineerden.¹⁴

4.1 ***De gezamenlijke effecten van ervaren strafzwaarte en ervaren rechtvaardige bejegening***

Deelstudies 1 en 2 richtten zich op het onderzoeken van de gezamenlijke effecten van ervaren strafzwaarte en ervaren procedurele rechtvaardigheid door PIW'ers op gedrag tijdens en na detentie.

Longitudinale observatiegegevens

In *deelstudie 1* zijn hiervoor landelijke longitudinale vragenlijst- en administratieve gegevens van het Prison Project gebruikt van mannen die tussen oktober en april 2011 in voorlopige hechtenis instroomden.¹⁵ Hierna zijn deze mannen gevolgd zowel tijdens hun voorlopige hechtenis als, indien van toepassing, de daarop volgende gevangenisstraf.¹⁶ Ook na hun vrijlating werden hun ervaringen vastgelegd. Middels zelfrapportage is gemeten hoe zwaar deze mannen hun verblijf in detentie ervaren en hoe ze zich behandeld voelen door PIW'ers. Op basis van administratieve gegevens en via zelfrapportage is gemeten hoeveel wangedrag deze mannen tijdens detentie vertoonden en hoe vaak deze mannen recidiveerden gedurende zes maanden na vrijlating. Op basis van deze gegevens is geanalyseerd in hoeverre ervaren strafzwaarte (gemeten drie weken na instroom in detentie) samenhangt met wangedrag (gemeten na drie maanden verblijf) en recidive (gemeten zes maanden na vrijlating). Daarnaast is gekeken naar de rol van ervaren rechtvaardige bejegening.

Vignetexperiment

In *deelstudie 2* werd een vignetexperiment uitgevoerd.¹⁷ Tussen juli en oktober 2022 namen (ex-)gedetineerde mannen deel aan een vignetexperiment waarin hen werd gevraagd zich een scenario voor te stellen waarin ze verbaal uitvallen tegen een medegedetineerde. In het scenario werd geschetst dat een PIW'er ingrijpt. De reactie van de PIW'ers met betrekking

14 www.prisonproject.nl.

15 F.M. Yasrebi-de Kom e.a., 'The effect of sanction severity and its interaction with procedural justice', *Criminal Justice and Behavior* 2022, 49(2), p. 200-219 (doi.org/10.1177/00938548211038358).

16 Bij longitudinaal onderzoek worden proefpersonen over een langere periode gevolgd.

17 F.M. Yasrebi-de Kom e.a., 'Deterrent effects of sanction severity and the role of procedural justice in prison: a preregistered randomized vignette experiment', *Journal of Experimental Criminology* 2023, p. 1-29 (doi.org/10.1007/s11292-023-09585-7). Deze studie, inclusief de wervingsprocedure, respondenteninformatie en de manier van dataverwerking, werd goedgekeurd door de commissie Ethiek Rechtswetenschappelijk & Criminologisch Onderzoek (CERCO) van de Vrije Universiteit Amsterdam (9 mei 2022).

tot procedurele rechtvaardigheid (PIW'er luistert wel/niet) en strafzwaarte (vijf minuten of één dag celplaatsing) werd gemanipuleerd, wat vier verschillende scenario's opleverde. Iedere deelnemer kreeg één van de vier scenario's voorgelegd. Vervolgens werd via zelfrapportage gemeten hoe deelnemers dachten te zullen reageren. Door de aselechte toewijzing van deelnemers aan de experimentele groepen, kon geanalyseerd worden wat het effect van een zwaardere straf versus een mildere straf in combinatie met een rechtvaardige versus onrechtvaardige bejegening door een PIW'er is op intenties tot wangedrag dan wel tot het volgen van institutionele regels.

4.2 Detentie-ervaringen

Deelstudies 3 en 4 richtten zich op hoe detentie wordt ervaren en welke factoren hieraan bijdragen.

Longitudinale observatiegegevens

Voor *deelstudie 3* werd wederom de data van het Prison Project gebruikt.¹⁸ Deze gegevens maakten het mogelijk om te onderzoeken welke factoren invloed hebben op de manier waarop gedetineerden de strafzwaarte (detentie) en de procedurele rechtvaardigheid door PIW'ers ervaren. Individuele factoren, zoals sociaal-economische achtergrond en persoonlijkheidskenmerken, werden onderzocht. Daarnaast werd gekeken naar situationele factoren zoals het regime in de PI. Per individuele en situationele factor is een separate analyse uitgevoerd om te onderzoeken wat de invloed van de desbetreffende factor op ervaren strafzwaarte en ervaren bejegening door PIW'ers is. Hierdoor kon per analyse rekening worden gehouden met relevante verschillen tussen personen.¹⁹ Op deze manier kon de invloed van de individuele en situationele factoren zuiverder geschat worden.

Interviews

In *deelstudie 4* werd met kwalitatieve, semigestructureerde interviews verdiepende kennis opgedaan over hoe detentie door recent vrijgekomen gedetineerden was ervaren en welke aspecten hierop van invloed zijn.²⁰ Deelnemers werden tussen juni en augustus 2022 via begeleide woonvoorzieningen voor ex-gedetineerden van Stichting Exodus benaderd. Dit resulteerde in 25 mannelijke deelnemers die beschikbaar en bereid waren deel te nemen aan dit onderzoek. Tijdens de interviews werden vragen gesteld over vooraf vastgestelde onderwerpen zoals de algemene detentie-ervaring, ervaren strafzwaarte, interactie en relatie met PIW'ers, gedrag tijdens detentie en gedragsintenties en doelen voor de toekomst. Vanwege de semigestructureerde manier van interviewen kon de volgorde en het stellen van aanvullende vragen per interview op de context en de geïnterviewde aangepast

18 F.M. Yasrebi-de Kom e.a., 'Antecedents of subjective severity of detention and perceived procedural justice', *Psychology, Crime & Law* 2022, p. 1-28 (doi.org/10.1080/1068316X.2022.2126471).

19 Mogelijke controle variabelen waren: leeftijd bij arrestatie; leeftijd bij eerste arrestatie; kinderen; crimineel netwerk; tijd in gedeelde cel (dubbel celgebruik); dagelijkse drugsgebruiker voor aanhouding; werkend voor aanhouding; opleidingsniveau; aandeel vrouwelijke PIW'ers; dakloos voor aanhouding; migratieachtergrond; mentale gezondheid; aantal eerdere detenties; ratio PIW'er-gedetineerde; persoonlijkheidsfactoren; partner voor aanhouding; ervaren procedurele rechtvaardigheid bij aanhouding; type delict; detentieregime; slachtofferschap door medegedetineerden; slachtofferschap door personeel.

20 F.M. Yasrebi-de Kom & E. Rodermond, 'The role of procedural justice within the pains of imprisonment: A qualitative study of prison experiences', Ongepubliceerd manuscript NSCR 2024. Deze studie, inclusief de wervingsprocedure, respondenteninformatie en de manier van dataverwerking, werd goedgekeurd door de commissie Ethiek Rechtswetenschappelijk & Criminologisch Onderzoek (CERCO) van de Vrije Universiteit Amsterdam (9 mei 2022).

worden. De opgenomen interviews zijn vervolgens uitgeschreven, waarna de tekst systematisch is geanalyseerd.

5. Resultaten

Hieronder worden de belangrijkste resultaten met betrekking tot de twee onderzoeksdoelen van dit project besproken. Voor een gedetailleerde beschrijving van de resultaten per studie verwijzen we lezers naar het volledige proefschrift.²¹

5.1 *Deelstudies 1 en 2: Gezamenlijke effecten van ervaren strafzwaarte en ervaren rechtvaardige bejegening door PIW'ers*

De bevindingen van *deelstudie 1* tonen aan dat straffen die als zwaarder worden ervaren, gedetineerden niet sterker afschrikken van het vertonen van wangedrag tijdens detentie of recidive na vrijlating dan als milder ervaren straffen. Er werd dus geen effect gevonden van ervaren strafzwaarte aan het begin van detentie op wangedrag na drie maanden in detentie, of op recidive zes maanden na vrijlating. In de analyses is rekening gehouden met relevante aspecten die deze uitkomsten zouden kunnen vertekenen.²² Een voorbeeld hiervan is het aantal eerdere detenties van betrokkenen. Iemand met minder eerdere detenties ervaart de detentieperiode mogelijk als zwaarder en heeft tegelijk ook een lager risico op recidive. Door rekening te houden met deze aspecten door relevante controle variabelen zoals het aantal eerdere detenties toe te voegen kan het effect van ervaren strafzwaarte op gedrag zuiverder geschat worden.

Ook de bevindingen in *deelstudie 2* laten zien dat zwaardere straffen, ten opzichte van mildere straffen, niet leiden tot minder intenties om wangedrag te vertonen, noch tot meer intenties om institutionele regels te volgen. Het tegenovergestelde bleek zelfs het geval: degenen die het scenario kregen voorgelegd waarin de zwaardere straf werd opgelegd door de PIW'er, gaven aan in de toekomst minder geneigd te zijn naar de betreffende PIW'er te luisteren. Doordat deelnemers aselekt toegewezen werden aan de experimentele groepen van dit vignetexperiment kon onderzocht worden of het verhogen van ervaren strafzwaarte, andere gedragsintenties tot gevolg heeft.

Daarentegen bleek uit de beschrijvende resultaten (dat wil zeggen, gemiddeldes en bivariate correlaties) van *deelstudie 1* dat gedetineerden die hun straf als zwaar ervaren en zich rechtvaardig behandeld voelen (aan het begin van detentie), wel minder vaak wangedrag vertonen (na drie maanden in detentie) en minder vaak recidiveren (zes maanden na vrijlating). Van degenen die hun straf zwaar vonden maar zich *niet* rechtvaardig behandeld voelden, recidiveerde 26,4%. Van de personen die hun straf *niet* zwaar vonden maar zich *wel* rechtvaardig behandeld voelden, recidiveerde 18,8%. Onder degenen die hun straf als zwaar ervoeren en zich rechtvaardig behandeld voelden, lag het recidive percentage aanzienlijk lager, namelijk op 9%.²³ Aangezien het bij deze resultaten alleen om beschrijvende resultaten gaat, kan nog niet direct worden geconcludeerd dat het lagere percentage wangedrag en recidive daadwerkelijk *veroorzaakt wordt* door de hoger ervaren strafzwaarte in combinatie met de ervaren rechtvaardige bejegening door PIW'ers. Wel kan hieruit worden

21 F.M. Yasrebi, *Perceptions of Sanctions and their Effects: The Joint Effects of Subjective Sanction Severity and Perceived Procedural Justice on in-Prison Misconduct and Reoffending* (proefschrift VU Amsterdam), 2025 (doi.org/10.5463/thesis.1036).

22 Er is gecontroleerd voor: leeftijd, migratieachtergrond, partner, opleidingsniveau, leeftijd bij eerste arrestatie, aantal eerdere detenties, duur van de huidige detentie, type huidig delict.

23 De percentages voor wangedrag zijn respectievelijk: 47,6%, 32,4% en 18,2%.

afgeleid dat de groep gedetineerden die de straf als zwaar ervaart en zich tegelijkertijd rechtvaardig behandeld voelt interessant is om verder te onderzoeken om te begrijpen *waardoor* hun wangedrag en recidive lager ligt.

In *deelstudie 1* is ook gekeken naar de subgroep gedetineerden zonder eerder verblijf in detentie. Voor deze groep lieten de resultaten wel een gezamenlijk effect van ervaren strafzwaarte en ervaren bejegening (beide gemeten drie weken na instroom in voorlopige hechtenis) op recidive na vrijlating zien. Vanwege de temporele scheiding van de onafhankelijke en afhankelijke variabele en omdat er in de analyse rekening gehouden werd met / gecontroleerd werd voor aspecten die de oorzaak-gevolg relatie zouden kunnen vertekenen, geven deze resultaten wel een sterkere aanwijzing voor een causaal verband. Simpel gezegd: personen die voor de eerste keer in detentie zaten, werden afgeschrikt door een zwaar ervaren straf, maar alleen als ze zich tegelijkertijd ook rechtvaardig behandeld voelden door PIW'ers.

In *deelstudie 2* is dit gezamenlijke effect van strafzwaarte en bejegening verder onderzocht. Er werd geen bewijs gevonden dat het effect van strafzwaarte beïnvloed wordt door hoe iemand zich behandeld voelt of andersom. Wel lieten de resultaten van *deelstudie 2* zien dat strafzwaarte en rechtvaardige bejegening tegenovergestelde effecten hebben. Doordat deelnemers aselekt toegewezen werden aan de experimentele groepen van dit vignetexperiment kon onderzocht worden of het verhogen van ervaren strafzwaarte en verhogen van rechtvaardig ervaren bejegening gedragsintenties beïnvloedt. Een als hoger ervaren strafzwaarte leidde indirect tot meer intenties tot wangedrag van gedetineerden. Tegelijkertijd werd vastgesteld dat ervaren procedurele rechtvaardigheid het tegenovergestelde effect had: ervaren procedurele rechtvaardigheid bleek intenties tot wangedrag van gedetineerden indirect te verminderen. Met 'indirect' wordt bedoeld dat de verandering in de intenties door ervaren strafzwaarte en ervaren bejegening via een andere, tussenliggende factor tot stand kwam. Ervaren strafzwaarte had namelijk een negatieve invloed op de ervaren legitimiteit van PIW'ers, wat vervolgens leidde tot meer intentie tot wangedrag van gedetineerden. Wanneer PIW'ers daarentegen als procedureel rechtvaardiger werden ervaren, zagen gedetineerden hen als legitiemer. Dit bleek vervolgens intenties tot wangedrag van gedetineerden te verminderen.

Samengevat werd geen overtuigend bewijs gevonden voor een gezamenlijk effect van ervaren strafzwaarte en rechtvaardige bejegening op intenties tot wangedrag tijdens detentie en recidive na vrijlating. Zwaardere straffen schrikken gedetineerden dus meestal ook niet af van daaropvolgend wangedrag en recidive wanneer zij het gevoel hebben rechtvaardig behandeld te worden door sanctionerende autoriteiten. In plaats daarvan werd gevonden dat zwaarder ervaren straffen en rechtvaardig ervaren bejegening tegenovergestelde effecten op wangedrag in detentie hebben.

5.2 *Deelstudies 3 en 4: Strafzwaarte en rechtvaardige bejegening zijn samenhangende ervaringen*

Uit de bevindingen van *deelstudie 3* (kwantitatieve gegevens) en *deelstudie 4* (interviews) bleek hoe gedetineerden detentie ervaren en welke aspecten deze ervaringen beïnvloeden. Voormalig gedetineerden rapporteerden tijdens de interviews dat ze zich hun detentie als straf herinneren: ze gaven aan detentie als streng en vergeldend te hebben ervaren. Het ontnemen van vrijheid door te worden vastgehouden wordt als zwaar ervaren. Daarnaast meldden gedetineerden dat verschillende situationele aspecten (dat wil zeggen, minder PIW'ers per gevangene, minder autonomie, minder toegang tot goederen en diensten)

tijdens detentie de ervaren strafzwaarte verhogen. Bovenop de ervaren strafzwaarte die samenhang met de vrijheidsontneming, rapporteerden geïnterviewden bijvoorbeeld dat gevoelens van stagnatie, het geconfronteerd worden met het niet kunnen deelnemen aan het leven buiten en ontbrekende autonomie over hun persoonlijke dagindeling bijdroegen aan een zwaarder ervaren verblijf in detentie. De ontbrekende autonomie, zoals het niet flexibel kunnen kiezen van een tijdstip om te luchten of de afhankelijkheid van PIW'ers voor goederen zoals toiletpapier, maakte detentie een zwaarder en werd ervaren als een bijkomende straf bovenop de ontnomen vrijheid die inherent is aan detentie.

Uit de interviews kwam ook naar voren welke factoren bijdroegen aan een rechtvaardiger ervaren bejegening van gedetineerden door PIW'ers. Voormalig gedetineerden gaven aan dat ze de bejegening door PIW'ers als rechtvaardiger ervoeren indien PIW'ers non-autoritair, behulpzaam, respectvol, neutraal en consistent overkwamen. PIW'ers die bereid leken te luisteren en soms minder strikt de regels handhaafden, werden als rechtvaardiger ervaren.

Uit de bevindingen van *beide deelstudies* bleek ook dat niet iedereen strafzwaarte en bejegening op dezelfde manier ervaart. Er zijn dus verschillen tussen individuen met betrekking tot deze ervaringen. Iemands persoonlijke situatie maakt uit voor diens detentie-ervaringen en de ervaren bejegening. Wederom is voor de analyses van de kwantitatieve studie (*deelstudie 3*) rekening gehouden met de temporele scheiding van de onafhankelijke en afhankelijke variabelen, en met aspecten die de oorzaak-gevolg relatie zouden kunnen vertekenen. Hierdoor kan uit de resultaten afgeleid worden welke kenmerken de ervaren strafzwaarte en ervaren bejegening causaal beïnvloeden. Personen met kinderen, met een partner, of met een baan vóór arrestatie, ervoeren detentie als zwaarder dan personen zonder deze kenmerken. Ook of iemand zich rechtvaardig behandeld voelt, verschilt per individu. Uit de kwantitatieve studie en bijbehorende resultaten valt af te leiden dat personen met meer extraverte kenmerken, een hogere mate van zorgvuldigheid, een hogere mate van meegaandheid en meer openheid voor nieuwe ervaringen zich rechtvaardiger behandeld voelden door PIW'ers ten opzichte van personen die deze kenmerken in mindere mate hadden. Deze bevindingen roepen de vraag op of desbetreffende personen een andere interactie met PIW'ers aangaan waardoor ze zich rechtvaardiger behandeld voelen of wellicht zelfs rechtvaardiger behandeld worden. Uit de interviewgegevens kan in ieder geval afgeleid worden dat respondenten zelf aangeven dat hun relatie met PIW'ers afhankelijk is van hun eigen gedrag. Geïnterviewden geven aan dat als ze zich aan de regels houden en zich respectvol gedragen jegens PIW'ers, ze een respectvolle bejegening door PIW'ers ontvangen.

Zoals eerder aangegeven leek de groep gedetineerden die hun straf als zwaar ervaren *en* zich rechtvaardig behandeld voelen een interessante groep vanwege hun lager gerapporteerde wangedrag en recidive. Daarom werd in *deelstudie 3* (observationale kwantitatieve gegevens) *en deelstudie 4* (interviews) gekeken naar welke individuele en situationele aspecten bijdragen aan zwaarder ervaren straffen *en* rechtvaardiger ervaren bejegening door PIW'ers. Met name oudere respondenten, respondenten met minder eerdere detenties, respondenten met minder dagelijks drugsgebruik voor aanhouding en respondenten met een hogere mate van emotionele instabiliteit, zorgvuldigheid en meegaandheid, ervoeren zowel hun straf als zwaar en hun bejegening als rechtvaardiger dan de respondenten met een lagere mate van deze kenmerken. Gedetineerden die rapporteerden slachtoffer te zijn geweest van verbaal of fysiek geweld door PIW'ers vielen veel minder vaak in deze groep dan gedetineerden die dergelijk geweld niet rapporteerden.

Een belangrijke bevinding uit de interviews is dat de ervaren strafzwaarte bleek samen te hangen met hoe de bejegening door PIW'ers werd ervaren en vice versa. De ervaren procedurele rechtvaardigheid van PIW'ers door gedetineerden is een centraal aspect van ervaren strafzwaarte. Wanneer PIW'ers werden gezien als bereidwilliger om te helpen en te luisteren, respectvol, niet-autoritair en wanneer PIW'ers de regels op een consistente, maar ook milde manier toepasten, ervoeren gedetineerden hun detentieperiode ook als minder zwaar. Een veel genoemd aspect hierbij was het luisteren. De getoonde interesse door PIW'ers in het welzijn van gedetineerden verzachtte de ervaren strafzwaarte volgens de geïnterviewden en droeg bij aan een humaner ervaren straf. Omgekeerd bleek dat zwaarder ervaren straffen samenhangen met hoe rechtvaardig PIW'ers werden ervaren door gedetineerden. Detentieomstandigheden die werden ervaren als onnodig zwaar, werden door gedetineerden beschreven als minder menselijk/humaan. Veel gedetineerden leken minder humaan ervaren detentieomstandigheden te koppelen aan hun ervaren bejegening. Minder humaan ervaren detentieomstandigheden hingen hierdoor vaak samen met minder rechtvaardig ervaren bejegening door PIW'ers. Een voorbeeld voor een onnodig zwaar ervaren beperking in de autonomie, is het te strikt handhaven van de insluitingstijd, wat volgens geïnterviewden soms te weinig tijd gaf om basisactiviteiten zoals douchen af te ronden. Deze beperkingen in de ervaren autonomie van gedetineerden hing samen met een als minder rechtvaardig ervaren bejegening door PIW'ers die deze regels moesten handhaven.

6. Conclusies en aanbevelingen

Dit promotieonderzoek toont aan dat wetenschap en beleid zich moeten richten op zowel ervaren strafzwaarte als rechtvaardig ervaren bejegening. Daarmee wordt ons begrip van detentieomstandigheden en hun effecten op het gedrag van gedetineerden vergroot. Alleen wanneer ervaren strafzwaarte en ervaren rechtvaardige bejegening gezamenlijk worden bestudeerd, worden hun tegengestelde effecten op gedragsintenties zichtbaar (zwaarder ervaren straffen bleken intenties tot wangedrag bijvoorbeeld te verhogen terwijl rechtvaardiger ervaren bejegening deze intenties verminderde). Kennis over deze tegenovergestelde effecten is cruciaal voor het ontwikkelen van effectief beleid ter vermindering van wangedrag tijdens detentie.

Ten eerste kunnen beleidsmaatregelen die uitsluitend gericht zijn op het versterken van een rechtvaardige bejegening tekortschieten, omdat de positieve effecten hiervan worden ondermijnd door de schadelijke impact van zware straffen. Met andere woorden: hoewel het vergroten van ervaren procedurele rechtvaardigheid waardevol is, kan dit in combinatie met een focus op zware straffen niet leiden tot de gewenste gedragsverbetering. Daarom is het belangrijk zowel procedurele rechtvaardigheid te vergroten als strafzwaarte te verminderen.

Ten tweede geeft het onderzoek aanwijzingen dat zwaardere disciplinaire straffen contraproductief werken als het gaat om het tegengaan van wangedrag (zwaarder ervaren straffen bleken bijvoorbeeld intenties om aanwijzingen van PIW'ers op te volgen te verminderen). Echter, disciplinaire maatregelen kunnen soms noodzakelijk geacht worden (bijvoorbeeld om de rust en veiligheid op een afdeling te waarborgen). Op basis van de bevindingen wordt daarom aanbevolen dergelijke als zwaar ervaren straffen op een transparante, consistente en respectvolle manier op te leggen. Zodoende ervaren gedetineerden die disciplinaire maatregelen ondergaan mogelijk een hogere mate aan rechtvaardige bejegening. Het verhogen van deze rechtvaardige bejegening bij het opleggen van disciplinaire maatregelen kan mogelijk de schadelijke effecten van dergelijke straffen tegenwerken.

Daarnaast laten de resultaten van dit onderzoek zien hoe humanere, minder zwaar ervaren detentieomstandigheden en een als rechtvaardig ervaren bejegening door PIW'ers bereikt kunnen worden. Uit de resultaten blijkt dat als minder zwaar ervaren detentieomstandigheden gecreëerd kunnen worden door programma's aan te bieden die betekenisvolle activiteiten bevatten en de autonomie en dagstructuur van gedetineerden versterken. Ook het bieden van extra ondersteuning aan gedetineerden die hun detentieperiode als zwaarder ervaren, zoals bijvoorbeeld vaders, helpt ervaren strafzwaarte te verzachten. Denk bijvoorbeeld aan het ontwikkelen van familieprogramma's die gedetineerden helpen in contact te blijven met hun familie en om te gaan met het gemis van hun dierbaren. Als rechtvaardig ervaren bejegening kan bevorderd worden wanneer gedetineerden het gevoel krijgen dat PIW'ers hen op een eerlijke, niet autoritaire, respectvolle manier behandelen en via het voeren van informele gesprekken laten blijken gedetineerden te willen helpen en naar hen te luisteren.

Hierin is belangrijk dat uit de resultaten van dit onderzoek blijkt dat ervaren strafzwaarte en ervaren rechtvaardige bejegening onlosmakelijk met elkaar verweven ervaringen zijn. Ervaren strafzwaarte hangt samen met ervaren bejegening door PIW'ers en andersom. Integratie van de afschrikkingstheorie en de procedurele rechtvaardigheidstheorie vergroot ons begrip van hoe detentie ervaren wordt en hoe wangedrag en recidive na strafoplegging kan worden verminderd. Het bewustzijn van de samenhang van ervaren strafzwaarte en ervaren bejegening draagt daarom bij aan effectiever beleid. Beleid dat tracht het als rechtvaardig ervaren van de bejegening te versterken (bijvoorbeeld door het trainen van PIW'ers) zal minder effect hebben wanneer detentieomstandigheden als zwaar worden ervaren. De resultaten van dit onderzoek lieten immers zien dat dergelijke omstandigheden bijdragen aan een als minder rechtvaardig ervaren bejegening. Voor het creëren van een als rechtvaardiger ervaren bejegening van gedetineerden door PIW'ers zal dus geïnvesteerd moeten worden in zowel het verhogen van het als rechtvaardig ervaren van de bejegening als in het verlagen van de ervaren strafzwaarte.

Door afschrikking en rechtvaardige bejegening samen te bekijken en toe te passen, kunnen straffen humaner worden uitgevoerd en neemt de kans op positieve gedragsverandering toe. Wanneer gedetineerden ervaren dat ze rechtvaardig worden behandeld en hun straf als minder zwaar ervaren, verkleint dat de kans op herhaling van wangedrag.

Er zijn in deze bijdrage aanbevelingen gedaan hoe dergelijke detentieomstandigheden gecreëerd kunnen worden. Deze aanbevelingen staan haaks op de recente politieke plannen om het gevangeniswezen te versoberen en een korter dagprogramma aan te bieden als oplossing voor het tekort aan gevangenscapaciteit.²⁴ Met het oog op het behoud van veilige en humane gevangenisomstandigheden is het aan beleidsmakers en aan de praktijk om de bevindingen van dit onderzoek ter harte te nemen.

24 Regeerprogramma: Uitwerking van het hoofdlijnenakkoord door het kabinet, 2024. Te downloaden via: www.rijksoverheid.nl/documenten/publicaties/2024/09/13/regeerprogramma-kabinet-schoof.